

השלכות השינויים הדמוגרפיים על רמת החיים בישראל

// איציק פנחס



הקדמה



לפי התחזיות הדמוגרפיות העדכניות ביותר של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (הלמ"ס), צפויים לחול בעשורים הקרובים שינויים מרחיקי לכת בגודל האוכלוסייה בישראל ובהרכבה. חלקה היחסי של האוכלוסייה בגילאי העבודה (15-64) הוא קטן בהשוואה לשאר המדינות המפותחות כיום והוא צפוי להתכווץ עוד יותר בעשורים הקרובים. בנוסף לכך, צפוי חלקם של היהודים הלא-חרדים באוכלוסיית גילאי העבודה להצטמק, ואילו חלקם של החרדים לגדול באופן ניכר (מ-10% בשנת 2015 ל-30% בשנת 2064).

השינוי בהרכב האוכלוסייה בעשורים הקרובים עשוי להיות כרוך בהפסד כלכלי משמעותי, מאחר וישנם פערים בולטים בין קבוצות האוכלוסייה בישראל. באופן כללי, האוכלוסיות החרדית והערבית (בעיקר הגברים החרדים והנשים הערביות) מאופיינות ברמות תעסוקה, הכנסה ופרודוקטיביות נמוכות מאוד בהשוואה לשאר האוכלוסייה.

ישנם היבטים נוספים בהם הפערים בין קבוצות האוכלוסייה בישראל באים לידי ביטוי: (1) רבים מהגברים החרדים והנשים הערביות מעולם לא עבדו בשכר, ובקרב הגברים החרדים ישנו שיעור גבוה של תלמידי ישיבה, גם בגילאים מבוגרים; (2) רבים מהעובדים מאוכלוסיות אלה עוסקים במקצועות הדורשים רמת מיומנות נמוכה יחסית, שאינם דורשים התמודדות עם בעיות מורכבות; (3) לרבים מהם אין היכרות בסיסית עם

מחשבים או כלים טכנולוגיים אחרים; (4) רמת השליטה באנגלית ורמת האוריינות המתמטית הממוצעת בקרבם היא נמוכה מאוד בהשוואה לשאר הקבוצות באוכלוסייה, ונמוכה עוד יותר בקרב הצעירים.

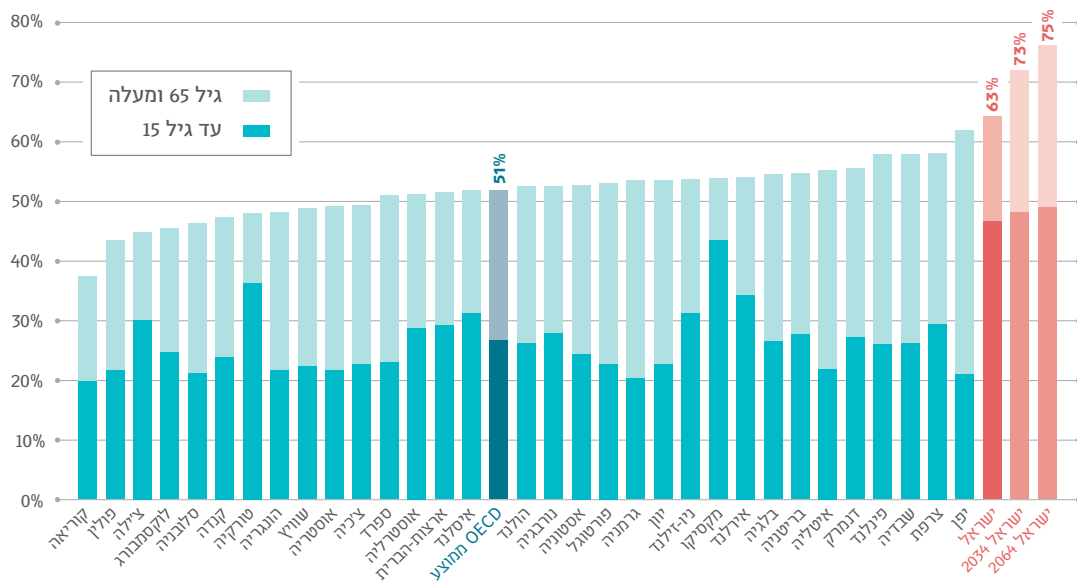
בנוסף להצגת ממצאים המעידים על פערים גדולים בין הקבוצות, מטרת הפרק היא להציע ניתוח כמותי, באמצעות סימולציות המתבססות על נתוני התחזית הדמוגרפית ונתוני הסקרים של הלמ"ס, של השינוי הצפוי ברמת החיים הממוצעת בישראל בעקבות השינוי בהרכב האוכלוסייה.

אמנם בשנים האחרונות מסתמנת מגמה של צמצום הפערים ברמות התעסוקה בין הקבוצות, וייתכן שבעשורים הקרובים פערים אלו ייסגרו כליל, אולם פערי השכר בין הקבוצות בישראל עודם רחבים מאוד, רמות הכישורים והמיומנות של האוכלוסייה היהודית הלא-חרדית גבוהות מאוד בהשוואה לשאר הקבוצות, ונראה שישנם פערים גדולים עוד יותר בקרב הצעירים. סגירת הפערים ברמות הפרודוקטיביות בין הקבוצות היא בעלת סבירות נמוכה, מאחר ומדיניות החינוך בישראל אינה מציידת רבים מצעיריה בכלים הנחוצים להתמודדות והצלחה באקדמיה ובשוק העבודה המודרני.

במידה ולא יעשה שינוי משמעותי במדיניות החינוך, בעיקר בחינוך במגזר החרדי, רמת החיים בישראל תושפע לרעה באופן ניכר כתוצאה מהמגמות הדמוגרפיות הצפויות בעשורים הקרובים.

// 3.1

יחס התלות הכולל*, ישראל ומדינות ה-OECD, 2014*



* 2014 או השנה האחרונה עבורה יש נתונים זמינים.

מקור: OECD.Stat ועיבודי פורום קהלת לכלכלה לנתוני התחזית הדמוגרפית של הל"מ (תרחיש בינוני)

יחס התלות בישראל הוא הגבוה ביותר בקרב מדינות ה-OECD, והוא צפוי לגדול בעשורים הקרובים.

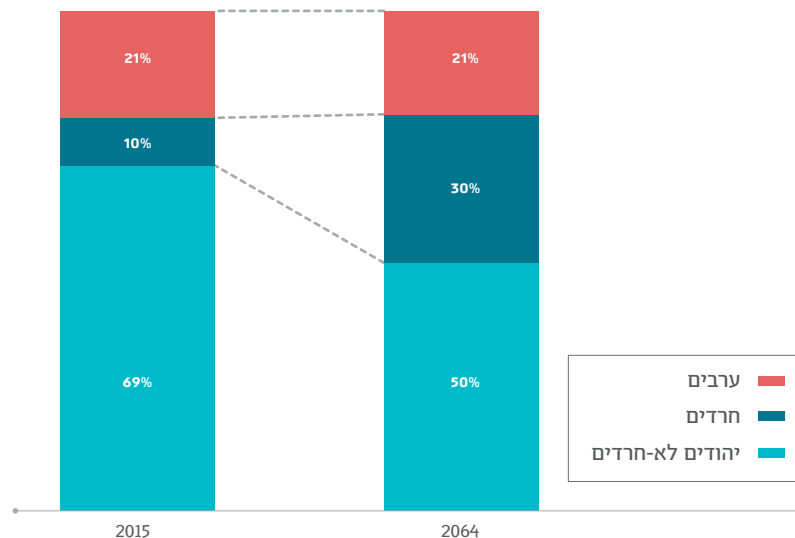
יחס התלות הכולל הוא היחס בין גודל האוכלוסייה הצעירה והמבוגרת (מתחת לגיל 15 ולמעלה מ-64) לבין גודל האוכלוסייה בגילאי העבודה (15-64). יחס זה מהווה מידע חשוב לצורך איפיון של שווקים ועיצוב מדיניות מקרו-כלכלית.

יחס התלות בישראל הוא הגבוה ביותר מבין מדינות ה-OECD, ובעשורים הקרובים הוא צפוי להוסיף ולגדול. שינוי זה מבוסס על הגידול החזוי בשיעור האוכלוסייה המבוגרת, ועל ההנחה ששיעור האוכלוסייה הצעירה בישראל שהוא כיום גבוה מזה של המדינות המפותחות ישאר ברמה דומה.

הגידול הצפוי ביחס התלות, יחד עם העובדה שהתמיכה הממשלתית המופנית לאוכלוסייה המבוגרת היא, ככלל, גבוהה משמעותית מזו המופנית לאוכלוסייה הצעירה, עשוי להביא להכבדת הנטל על האוכלוסייה בגילאי העבודה ומצריך היערכות פיסקלית מתאימה.

// 3.2

הרכב האוכלוסייה בגילאי עבודה עיקריים (25-54)



מקור: עיבודי פורום קהלת לכלכלה לנתוני התחזית הדמוגרפית של הלמ"ס (חלופה בינונית)

חלקם של היהודים הלא-חרדים באוכלוסיית גילאי העבודה צפוי להתכווץ באופן משמעותי.

לפי תחזיות הלמ"ס, לבד מהצטמצמות חלקה של אוכלוסיית גילאי העבודה בישראל, צפוי לחול שינוי משמעותי גם בהרכבה: בשנת 2015 עמד חלקם של היהודים הלא-חרדים בקבוצה זו על כ-70%, ובשנת 2064 הוא צפוי לעמוד על 50% בלבד.

לעומת זאת, שיעור החרדים בקבוצת גיל זו עתיד לגדול בקצב מהיר מאוד בעשורים הקרובים. בשנת 2015, אחד מכל עשרה אנשים בגילאי העבודה היה חרדי, ואילו בשנת 2064 יהיה זה כמעט אחד מכל שלושה.

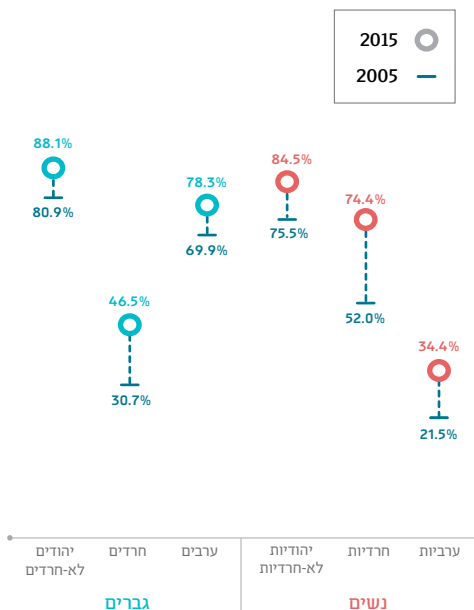
3.3

קיימים פערים משמעותיים בשיעורי התעסוקה ובהכנסה מעבודה בקרב קבוצות שונות באוכלוסייה.

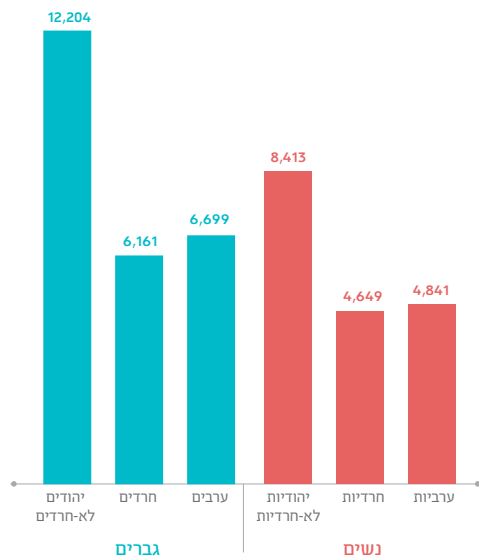
בעשור האחרון חל שיפור מסוים בשיעורי התעסוקה של נשים ערביות, נשים חרדיות וגברים חרדים - שהיו בעבר נמוכים ביותר. כיום שיעורי התעסוקה של גברים חרדים ונשים ערביות עדיין נמוכים יחסית.

בנוסף לכך, רמת הכנסתם מעבודה של העובדים מקבוצות אלה נותרה נמוכה משמעותית בהשוואה לנשים ולגברים יהודים שאינם חרדים.

שעורי תעסוקה לפי קבוצת אוכלוסייה ומין* גילאי 25-54, 2005 ו-2015



הכנסה ברוטו מעבודה, ממוצע לשכיר לפי קבוצת אוכלוסייה ומין, גילאי 25-54, 2015



* בשנת 2012 נעשה שינוי במתודולוגיית סקרי כוח אדם של הלמ"ס

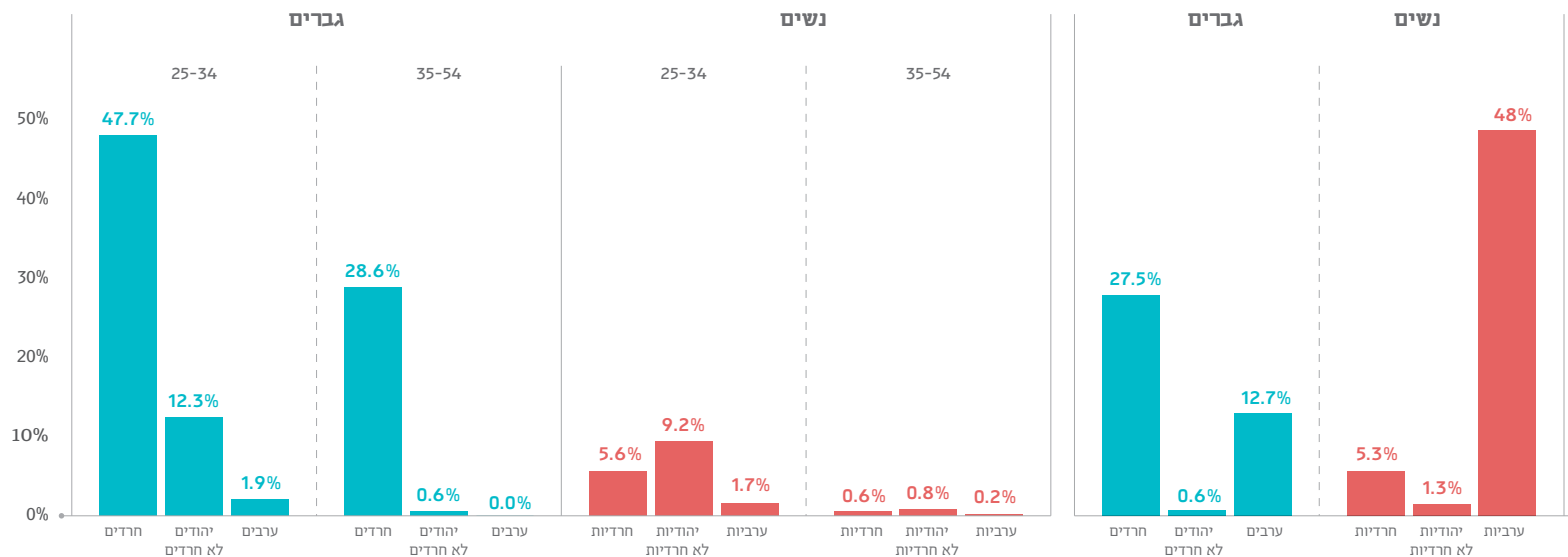
מקור: עיבודי פורום קהלת לכלכלה לנתוני סקר כח אדם של הלמ"ס (תרשים ימני) ולנתוני סקר ההוצאות של הלמ"ס (תרשים שמאלי)

3.4 //

שיעור ניכר מהגברים החרדים ומהנשים הערביות לא השתתפו מעולם בשוק העבודה; ובקרב הגברים החרדים ישנם רבים, גם בגילאים בוגרים יותר, העוסקים בלימוד בישיבה.

אנשים שעיסוקם העיקרי הוא לימודים (דיווח עצמי)*
לפי קבוצת גיל ואוכלוסייה, 2014/15

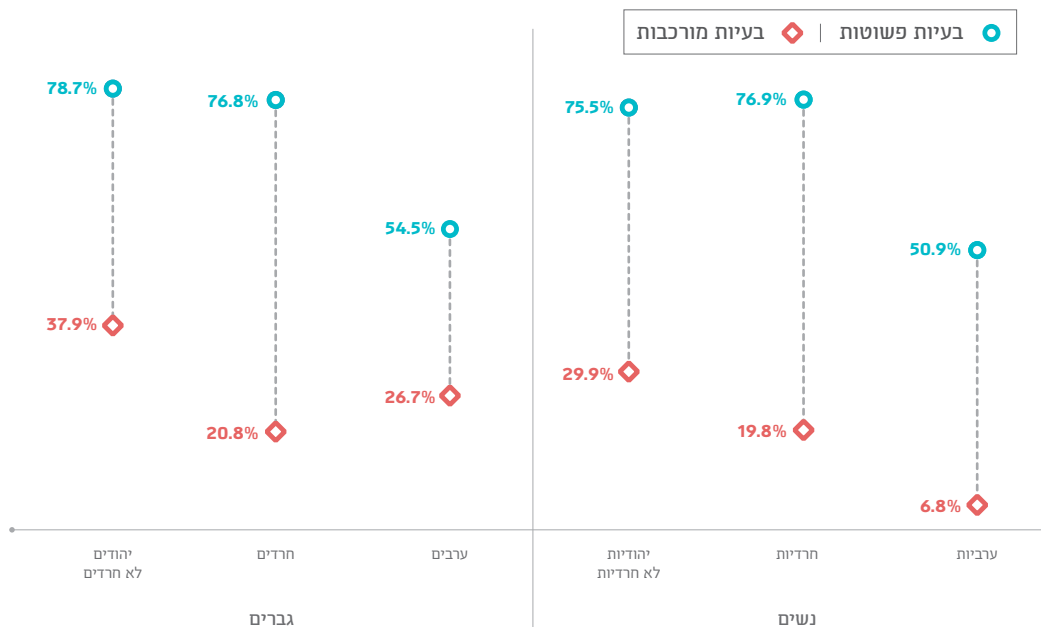
לא עבדו מעולם בשכר
גילאי 25-54, 2014/15



* בשונה משאר הקבוצות באוכלוסייה, מרבית הגברים החרדים שדיווחו כי עיסוקם העיקרי הוא לימודים אינם לומדים במוסדות להשכלה פורמאלית, אלא בישיבות (מעל 95%). מקור: עיבודי פורום קהלת לכלכלה לנתוני סקר המיומנויות (PIAAC)

// 3.5

התמודדות עם משימות של "פתרון בעיות" * במקום העבודה בתדירות גבוהה, 2014/15



עובדים רבים מהאוכלוסייה הערבית והחרדית עוסקים במקצועות הדורשים רמת מיומנות נמוכה בהשוואה לקבוצות אחרות.

שיעור נמוך של עובדים מהאוכלוסייה הערבית מתמודדים במקום עבודתם עם משימות של "פתרון בעיות": קצת יותר מ-50%, בעוד שבקרב שאר הקבוצות שיעור זה עומד על יותר מ-75%.

שיעור העובדים המתמודדים עם בעיות מורכבות יותר במקום העבודה בקרב האוכלוסייה החרדית עומד על כ-20%, נמוך בהשוואה לכל הקבוצות, למעט נשים ערביות (בקרבן שיעור זה הוא נמוך באופן מיוחד).

רמת ההתמודדות עם משימות מורכבות במקום העבודה מבטא במידה רבה הן את רמת הכישורים של העובד ויכולותיו (הון אנושי) והן את מאפייני המקצוע בו הוא עובד.

* ב"פתרון בעיות" הכוונה היא להתמודדות עם מצב חדש או בעייתי המצריך פרק זמן מסוים בכדי למצוא פתרון טוב, כאשר בעיות פשוטות אינן מצריכות יותר מ-5 דקות, ובעיות מורכבות דורשות לפחות 30 דקות.
מקור: עיבודי פורום קהלת לכלכלה לנתוני סקר המיומנויות (PIAAC)

3.6

שיעור חסרי היכרות עם מחשבים וציון ממוצע באוריינות מחשבים, גילאי 25-54



* חסרי ניסיון במחשב – משיבים שצינו כי אין להם ניסיון במחשב או שנכשלו במבחן הממין, ובשל כך לא ביצעו את המבחן בפתרון בעיות בסביבה מתוקשבת.

מקור: עיבודי פורום קהלת לכלכלה לנתוני סקר המיומנויות (PIAAC) לשנים 2011/12 ו-2014/15

חלק ניכר מהחרדים והערבים מתקשים מאוד להתמודד עם בעיות הדורשות היכרות עם סביבה טכנולוגית ושימוש במחשב.

בקרב המגזר הערבי והחרדי ישנם רבים שאין להם כל ניסיון עם מחשבים (36% ו-17%, בהתאמה), והם אינם מסוגלים להתמודד עם משימות הדורשות היכרות בסיסית עם סביבה טכנולוגית.

בנוסף לכך, גם בקרב חרדים וערבים שהם בעלי היכרות וניסיון קודם עם מחשבים, רמת הכישורים בהתמודדות עם בעיות המצריכות שימוש בטכנולוגיה (אוריינות מחשבים) נמוכה מאוד בהשוואה לאוכלוסייה המקבילה במרבית מדינות ה-OECD.

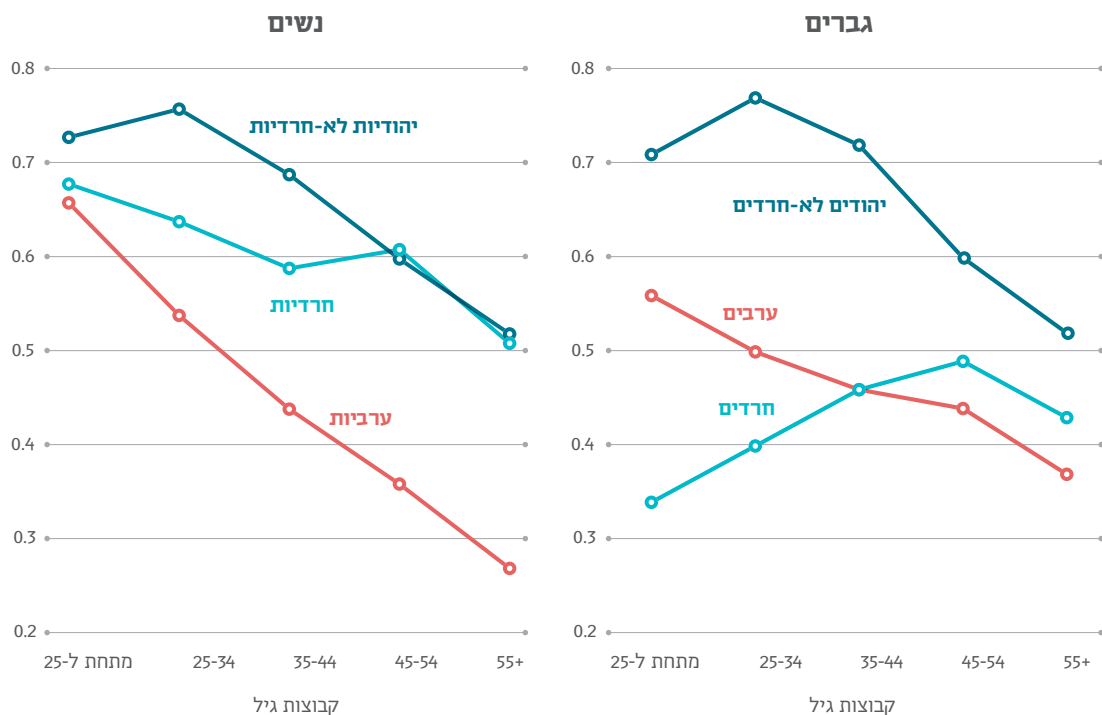
מנגד, היהודים הלא-חרדים מאופיינים הן בשיעור נמוך של חסרי היכרות עם מחשבים (5%) והן ברמת אוריינות מחשבים גבוהה, גם בהשוואה לשאר המדינות המפותחות.

3.7 //

רמת השליטה בשפה האנגלית של הגברים החרדים היא נמוכה מאוד בכל קבוצות הגיל, ובעיקר בקרב הצעירים.

רמת האנגלית הנמוכה יחסית של גברים חרדים נובעת בין היתר מכך שהיא אינה נלמדת במוסדות חינוך חרדיים לבנים, או שהיא נלמדת ברמה נמוכה מאוד בהשוואה למוסדות חינוך אחרים, בדומה לשאר מקצועות היסוד. ניתן לשער כי הפערים ברמת האנגלית מהווים גם הם חסם משמעותי בפני גברים חרדים המעוניינים להשתלב באקדמיה ובשוק העבודה.

רמת השליטה בשפה האנגלית*
לפי קבוצת אוכלוסייה וגיל (1 = הרמה הגבוהה ביותר)

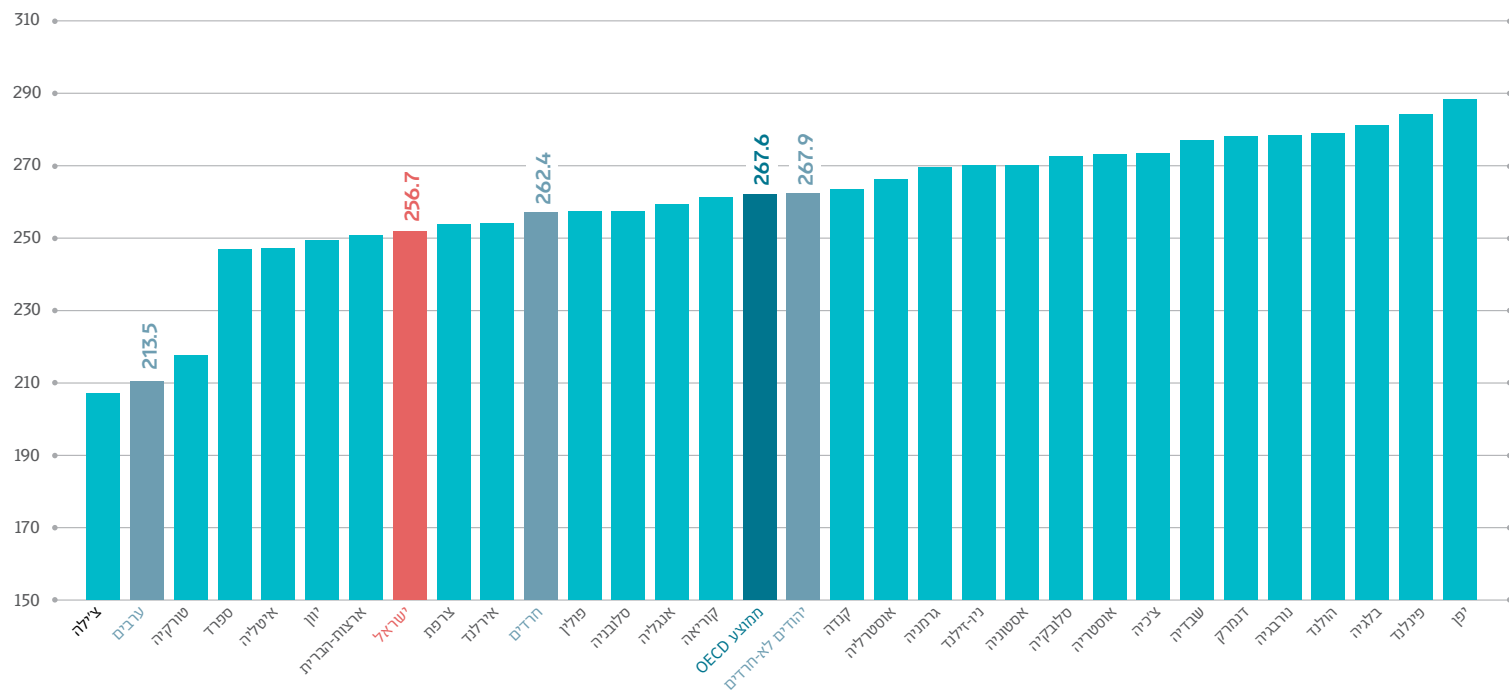


* רמת השליטה בשפה האנגלית – אינדקס שנע בין 0 (ללא שליטה) ל-1 (שליטה מלאה); חושב לפי דיווח עצמי של המשתתפים בסקר PIAAC לרמת שליטתם בשלושה תחומים: דיבור, קריאה וכתיבה.
מקור: עיבודי פורום קהלת לכלכלה לנתוני סקר המיומנויות (PIAAC)

רמת האוריינות המתמטית בגילאי העבודה נמוכה מאוד בחברה הערבית בישראל בהשוואה לכמעט כל המדינות המפותחות. גם הרמה באוכלוסייה החרדית נמוכה למדי.

// 3.8

ממוצע אוריינות מתמטית, גילאי 25-54

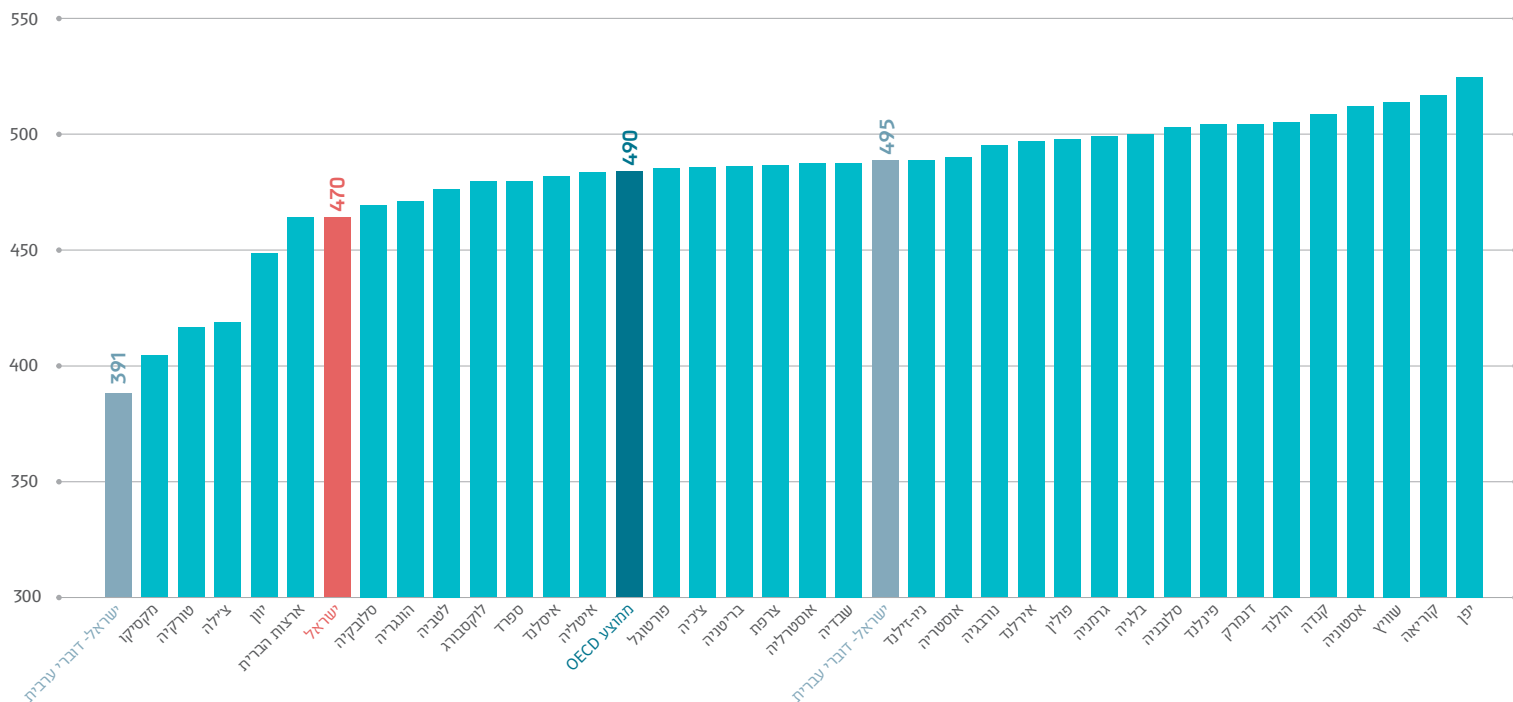


מקור: עיבודי פורום קהלת לכלכלה לנתוני סקר המיומנויות (PIAAC) לשנים 2011/12 ו-2014/15

בדומה לבוגרים, גם התלמידים מהמגזר הערבי נמצאים הרחק במאחור.

3.9 //

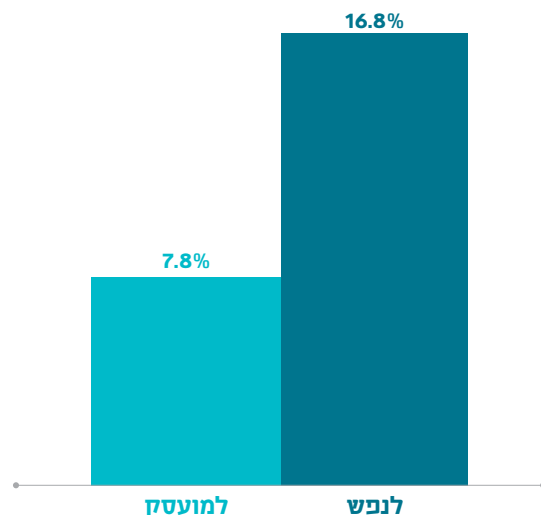
ציון ממוצע באוריינות מתמטית בקרב תלמידים גילאי 15, מבחני 2015 [PISA]



מקור: ראמ"ה וה-OECD

// 3.10

השינוי בהכנסה הממוצעת, בהנחת התכנסות מלאה בהכנסה ובתעסוקה 2015



הפערים בין קבוצות האוכלוסייה כרוכים בהפסד כלכלי-חברתי משמעותי.

פערי התעסוקה והשכר בין קבוצות האוכלוסייה מקורם בסיבות שונות ומגוונות אשר בחלקן קשורות למדיניות הממשלתית בתחומי החינוך, התעסוקה והתשתיות. כך למשל אי-רכישה של מיומנויות-יסוד או רכישת של מיומנויות ברמה נמוכה בקרב תלמידי בתי הספר.

אי-סגירת הפערים בין הקבוצות משמעה כבר היום הפסד משמעותי: ניתוח המבוסס על נתוני סקר ההוצאות לשנת 2015 מעלה כי אילו שיעורי התעסוקה וההכנסה של עובדים מהמגזר הערבי והחרדי היו, בממוצע, זהים לאלו של היהודים הלא-חרדים, כי אז ההכנסה הממוצעת למועסק הייתה גבוהה בכ-8%, וההכנסה לנפש גבוהה בכ-17% - בהשוואה למצב הקיים.

מקור: עיבודי פורום קהלת לכלכלה לנתוני הלמ"ס

// 3.11

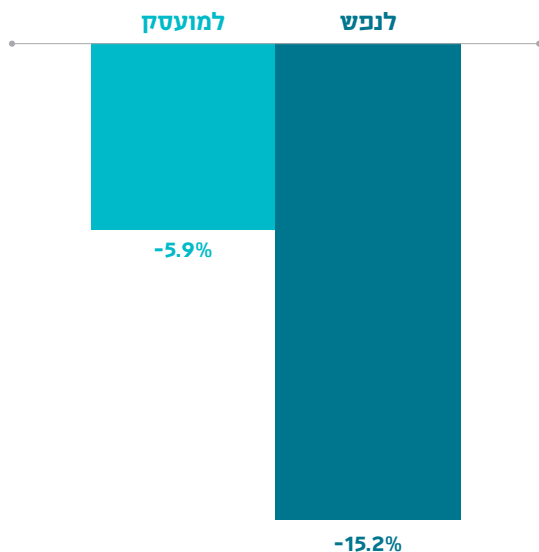
במידה והפערים ברמות התעסוקה והשכר בין קבוצות האוכלוסייה ייוותרו בעינם, רמת החיים בעשורים הקרובים תהיה נמוכה משמעותית מן הפוטנציאל.

מאחר וחלקם של היהודים הלא-חרדים באוכלוסייה צפוי לקטון באופן משמעותי, ההיקף של אובדן הצמיחה לנפש תלוי בין היתר בקצב ההתכנסות של רמות התעסוקה והשכר של החרדים והערבים לאלו של שאר האוכלוסייה. במידה והפערים יישארו על כנם, ההכנסה למועסק תקטן ב-16% וההכנסה לנפש תקטן ב-15%.

אי-מיצוי הפוטנציאל של רמת ההכנסה הלאומית – השלכותיו מרובות. הוא טומן בחובו לא רק סיכוי גבוה יותר להחרפת הקיטוב החברתי, ולהחלשת ההסכמיות הפוליטית כתוצאה מכך, אלא גם החלשת היכולת של המשק להתמודד עם מאורעות בלתי-צפויים ברמה המקרו-כלכלית והאסטרטגית.

השינוי בהכנסה כתוצאה משינוי הרכב האוכלוסייה*

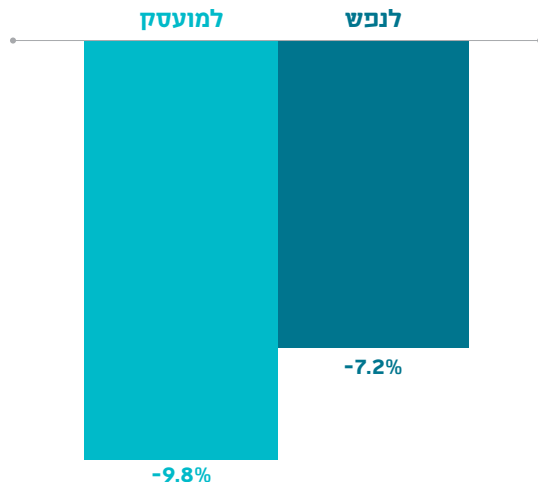
תחזית הרכב האוכלוסייה לשנת 2064 (מצב הייחוס = הרכב האוכלוסייה בשנת 2015)



* תוצאות סימולציה המבוססת על נתוני התחזית הדמוגרפית (חלופה בינונית) וסקרי ההוצאות של הלמ"ס, 2015. מקור: עיבודי פורום קהלת לכלכלה לנתוני הלמ"ס

// 3.12

השינוי בהכנסה, התכנסות מלאה בשיעורי התעסוקה בלבד*



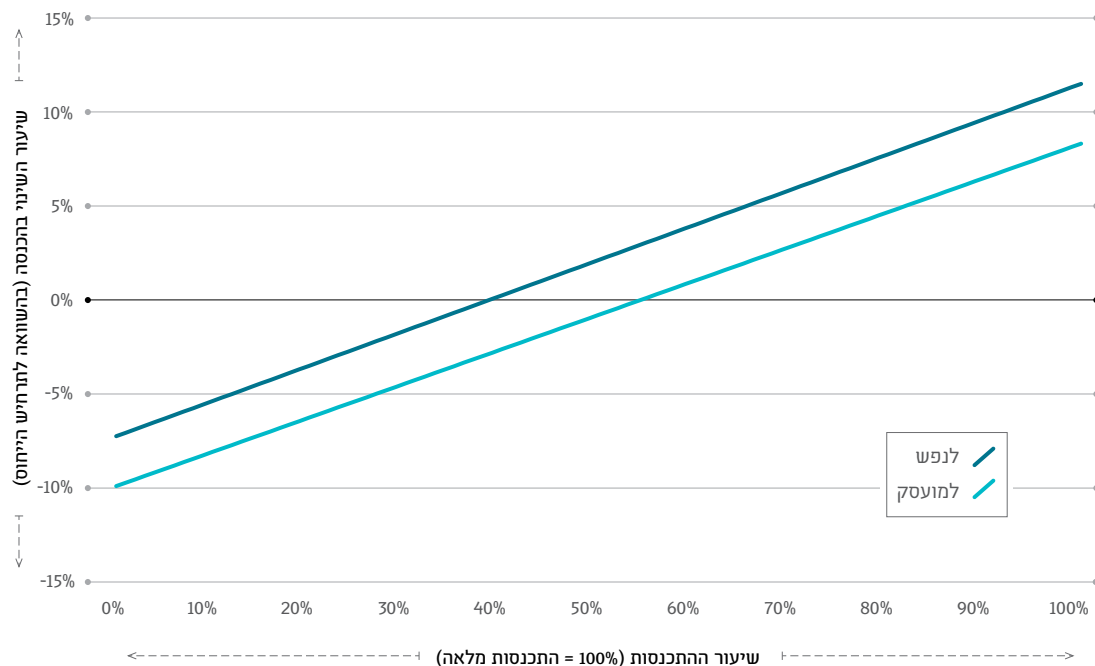
אין די בהתכנסות בשיעורי התעסוקה של חרדים וערבים בכדי למנוע הידרדרות ברמת החיים הממוצעת בישראל.

במידה ותחול התכנסות ברמות התעסוקה בלבד – כלומר שיעורי התעסוקה של החרדים והערבים יהיו דומים לאלה של שאר האוכלוסייה – ההכנסה הממוצעת לעובד תהיה קטנה בשיעור של 10%, שכן במציאות זו יהיו בשוק העבודה יותר עובדים המאופיינים ברמת פרודקטיביות נמוכה. ההכנסה הממוצעת לנפש בתרחיש זה תהיה קטנה ב-7% בהשוואה למצב שבו אין שינוי בהרכב המגזרי של האוכלוסייה.

* תוצאות סימולציה המבוססת על נתוני התחזית הדמוגרפית (חלופה בינונית) וסקרי ההוצאות של הלמ"ס, 2015. מקור: עיבודי פורום קהלת לכלכלה לנתוני הלמ"ס

3.13 //

השינוי בהכנסה ביחס לתרחיש הייחוס, לפי שיעור ההתכנסות בהכנסה לעובד
(כאשר מניחים התכנסות מלאה בשיעורי התעסוקה)



* תוצאות סימולציה המבוססת על נתוני התחזית הדמוגרפית (חלופה בינונית) וסקרי הוצאות של הלמ"ס, 2015.
מקור: עיבודי פורום קהלת לכלכלה לנתוני הלמ"ס

מדיניות המובילה לשילוב של התכנסות מלאה בשיעורי התעסוקה של החרדים והערבים והתכנסות ניכרת בהכנסתם מעבודה יכולה לקזז את ההשפעות השליליות של השינויים הצפויים בהרכב הדמוגרפי.

בעשור וחצי האחרונים גדלו שיעורי התעסוקה של החרדים והערבים, ויש לשער שבעשורים הקרובים תמשך מגמה זו. עם זאת, התרחיש לפיו תתקיים סגירת פערי ההכנסות – לאור ההבדלים ברמות הפרודקטיביות בין הקבוצות – הוא בעל הסתברות נמוכה יותר. לפי תוצאות הסימולציה, השינוי ברמת החיים על רקע המגמות הדמוגרפיות יהיה חיובי, רק במידה ותחול ההתכנסות משמעותית ברמות ההכנסה של החרדים והערבים לאלו של שאר האוכלוסייה. לשם כך נדרש שינוי מהותי במדיניות, בראש ובראשונה במערכת החינוך, כך שתצייד את בוגריה עם כישורים ומיומנויות הדרושים להתשלבות מוצלחת בשוק העבודה המודרני.

